

24. Даль В. И. Словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва, 1955.
25. Словарь древнерусского языка (XI-XIV в.в.) : в 10 т. / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Русский язык, 1991. Т. IV.
26. Песни, собранные Гоголем. *Полное собрание сочинений и писем* : в 17 т. Москва-Киев : Издательство Московской Патриархии, 2010. Т. 17. 934 с.
27. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927.
28. Колесса Ф. Українська усна словесність. Львів : накладом фонду “Учитесь, брати мої”, 1938. 643 с.

УДК 811.161.2'282.2'367.622(477.82)

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2018-1-11>

ПОЗИЦІЙНА РЕАЛІЗАЦІЯ ГОЛОСНИХ В ІМЕННИКОВИХ ЗАКІНЧЕННЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ І СУМІЖНИХ ГОВІРОК)

Зінчук Р. С., к. філол. н., доцент

*Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки
просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна*

zinchuk_@ukr.net

На матеріалі західнополіських і суміжних говірок проаналізовано флексійну систему іменників з огляду на вияви в говіркових закінченнях фонетичних закономірностей окресленої території, зокрема специфіки позиційної реалізації сучасних голосних. Установлено, що флексійну варіантність у субстантивній парадигмі визначають такі типи для системи вокалізму досліджуваного ареалу особливості: обниження і розширення вимови наголошеного [и] > [и^е], [е] після твердого консонанта; підвищення і звуження артикуляції ненаголошеного [е] > [и], [і]; заступлення наголошеного [а] > [е] після м'якого та шиплячого приголосного; пересування артикуляції ненаголошеного [о] до високого підняття і посилення його лабіалізації.

Ключові слова: говірка, голосні фонемі, позиційні варіанти голосних, іменник, відмінок, флексія.

POSITIONAL REALIZATION OF VOWELS IN THE NOUN ENDINGS (CASE STUDY OF THE WESTERN POLISSIAN AND THE RELATED DIALECTS)

Zinchuk R. S., PhD in Philology, associate professor

*Lesia Ukrainka Eastern European National University
Prospect Voli, 13, Lutsk, Ukraine*

The study of the inflexion system from the standpoint of its innovative phonetic specificity in every Ukrainian dialectal system is of great importance and necessary for the comprehensive explanation of all the details of the formation process of the Ukrainian substantive inflection.

The scholars M. I. Zubrytska, L. V. Riabets, K. D. Glukhovtseva have tested an invariant over-dialect model for the inflexion-based formation of nouns on the relevant materials. The obtained data of the study give grounds to consider inflection in every dialect as a system and provide further opportunities for a detailed study of the dialect differences in substantive paradigm and the factors that cause them.

The purpose of this study is to analyze the features of the positional realization of modern vowels in the inflexions of the noun paradigm using a wide range of possible case forms in the dialects of Western Polissia and the adjacent territories. The case study involves maximal repertory of noun case forms. Realization of this goal implicates performance/accomplishment of the following tasks: to trace the case forms, marked by the influence of the phonetic patterns in the spontaneous dialectal speech of the Polishchuks; to systematize the selected material according to the specificity of each vowel articulation in the noun ending and to comment on the reasons for the appearance of several positional variants of one and the same vowel in the dialectal space. The source base of the research is represented by the author's own records of dialects, made in 154 settlements of Volyn and Rivne regions, as well as Brest region of the Republic of Belarus.

The analysis of the materials has revealed that positional variations in the vowel endings of nouns are one of the essential manifestations of the active influence of the phonetic regularities of the Western Polissian and adjacent dialects on the local substantive paradigm. Flexion variability in the dialectal noun inflexion system is predetermined by the differences in the vowels realization, so typical for the vocalized system of the studied area: the reduction and extension in the pronunciation of [и] > [и^е], [e] in the stressed position after a solid consonant; increase and narrowing in the articulation of the unstressed [e] > [и], [i]; alteration of the stressed [a] > [’e] after soft and sibilant consonants; shift in the articulation of the unstressed [o] to high lifting and amplification of its labialization. The characteristic for the local phonetics phenomenon of the reduction and extension in the pronunciation of [e] > [a] can be considered as an additional criterion for the differentiation of the innovations of the phonetic nature in the dialects of the southwestern part of the studied areal. The alterations of [a] > [e] and [o] > [a] have an optional manifestation, limited by the system of the unstressed vocalism in one of the Western Polissian dialects.

Examples of an invariant realization of a peculiar ending, fixed in a separate dialect, may indicate existing till present day openness of the process of the dialect inflexion norms formation.

Key words: dialect, vocal phonemes, positional variants of the vowel, noun, case, flexion.

Одна з причин існування відмінностей у морфології української діалектної мови – особливості фонетичної системи місцевих діалектів. Щоправда, “діалектні форми можуть розрізнятися фонетично й тоді, коли на їх оформлення діяли чи діють різні чинники” [2, с. 6]. Тож вивчення специфіки інновацій у флексійній системі кожної української говірки (зокрема з огляду на вплив фонетичних закономірностей досліджуваного ареалу) необхідне для найповнішого з’ясування всіх деталей процесу формування української субстантивної словозміни.

Представити словозміну кожного діалекту як систему з можливістю детального вивчення причин існування відмінностей у субстантивній парадигмі дозволяє наддіалектна інваріантна модель формотворення іменників, апробована на відповідному матеріалі М. І. Зубрицькою (бойківські говірки) [5], Л. В. Рябець (говірки центральнополісько-середньонадніпрянської суміжності) [9], К. Д. Глуховцевою (східнословобожанські говірки) [3]. Тривале спостереження над спонтанним діалектним мовленням жителів Західного Полісся і суміжних територій та системний підхід до опису субстантивної словозміни окресленого ареалу дали змогу репрезентувати специфіку й варіативність рефлексії давніх голосних в іменникових закінченнях західнополіських і суміжних говірок у спеціальній нашій розвідці [4]. З’ясовано, що флексійну варіантність у субстантивній парадигмі визначають передусім континуанти давнього *ѣ, а також етимологічних *o та *e, якість рефлексії яких, як правило, залежить від наголосу, що також обумовлює просторову поведінку відповідних словоформ.

Позиційна реалізація голосних в іменникових закінченнях на матеріалі західнополіських і суміжних говірок дотепер не була предметом спеціального вивчення.

Мета статті – на максимально повному складі відмінкових форм проаналізувати особливості позиційної реалізації сучасних голосних у флексіях іменникової парадигми говірок Західного Полісся і суміжних територій. Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких **завдань** дослідження: у спонтанному діалектному мовленні поліщуків простежити відмінкові форми, позначені впливом фонетичних закономірностей досліджуваного ареалу; дібраний матеріал систематизувати за специфікою зміни артикуляції кожного голосного в іменниковому закінченні; прокоментувати причини появи кількох позиційних варіантів того ж голосного в діалектному просторі.

Проаналізований матеріал (дослідженням охоплено 154 населені пункти Волинської, Рівненської областей, а також Брестської області Республіки Білорусь) засвідчив, що позиційні варіанти голосних у закінченнях іменників – один із суттєвих виявів до сьогодні відкритого й активного впливу фонетичних закономірностей західнополіських і суміжних говірок на місцеву субстантивну парадигму.

Флексійну варіантність окремих відмінкових позицій іменників нерідко визначають типові для фонетичної системи досліджуваного ареалу відмінності в реалізації наголошеного голосного [и]. Так, великий компактний ареал, що об’єднує більшість говірок у межах

обстеженої території, крім східної та південної діалектних зон, утворюють словоформи родового відмінка однини субстантивів жіночого роду та називного відмінка множини іменників з наголошеним закінченням *-e* після кінцевого твердого приголосного основи, яке розглядаємо як закономірний для західнополіського вокалізму наслідок часткового обниження та розширення артикуляції [и] в наголошеній позиції: *в мейї систри^e, отак'е рук'і кала плити^e, коло стини^e так і стояли, по трох нас став'али до коси^e, були^e босийї з висни^e, ше нікому типерика биди^e нима вили^eк'ийї / посл'а вуїни^e ото бидá, с'ого року нима так'ейї мокроті^e, ти^e в тейї вдови^e п'рибудиш / каже м'ин'і, сик завше спускали / ну-у с:осні^e / а йак? / с:осні^e; вже сини^e жонатийї були^e, там всеїк'і по'вставалис'а тійї машини^e, на л'уби^eйї пості^e в нас були^e сух'ейї гриби^e, де тип'іро там тійї хати^e / корівник був / корови^e, партувини^e л':ані^eйї були^e, жиди^e по сус'іц'к'і тримали магази^eна, постолі^e з ли^eк поплет'ани, потóm стали лампи^e, логуні^e пороби^eлис'а типер / все в т'іл'ів'ізори сид'ет', були^e млині^e тійї шо то в'ітром, х'ібá то хати^e / хатини^e йак'е ниб'уд' / нивили^eчк'і, ото баби^e старіши розказуйут' / шо то були^e чворуні^e / чи то йак, тійї боц'уні^e вже мо-о п'ийіс'ат л'іт йе в нас, образи^e в мине завше в рушниках.*

Менш частотне в досліджуваному ареалі повне заступлення наголошеного [и] > [e]; пор. словоформи аналізованих відмінкових позицій: *вже посл'а воїне колхоз став, жиде буле / лавк'і мали / буле ї б'іднийї жиде / вс'еко було* (Березичі Лбш.), *кони буле / воле буле / було все* (Цир Лбш.), *було мн'іго во'де того року* (Ворокомле К-К.), *до стині приставили і йак соб'і хоч, гречани / йачм'ін:и крупе* (Карасин К-К.), *п'іде в л'іс / хоч лозе нарубайе, тут корове стойели* (Радове Зр.), *чи мін'і вуде хто прин'іс* (Губин Лк.), *во'не мусили втикати бе^мз вуїне, бабе мо'ло'тели ц'іном, буле^м так^м казан^м / дас' вз'алис'а* (Дорогиничі Лк.); пор. фіксації М. М. Корзюка в західноволинських говірках: *вжа бабе давно на бураках* [7, с. 67], *захутіле пане* [7, с. 76], *ду паршуї вуїне* [7, с. 77], *варбе* [7, с. 80], *нима в хати вуде* [7, с. 107], *буцоне кружинеють над силóm* [7, с. 144].

Народнорозмовна традиція засвідчує також варіантну реалізацію закінчення описуваних відмінкових позицій в окремо взятій говірці, пор.: *гета хата ше до воїни була, було биди^e в ту воїну* (Вичівка Зр.), *траве нам нигде ни давав / мусили верос кусети курувам, лек з лозе надире і так'е пусто'ле пл'ів, шоб тико Господ' нийак'ийї вуїни^e ни дав* (Полиці К-К.), *сирні^e були^e так'і / жали / і ц'іні^e / то молотили, так хати^e гур'іли / страшно / а типер хороши хати / муровани / а п'устк'і* (Залісці Рж.).

Відповідно до загальної тенденції вторинного пом'якшення консонантів у групах **гы, *кы, *хы* іменники з основою на задньоязиковий і фарингальний приголосний у родовому відмінку однини та називному відмінку множини діалектної парадигми отримали закінчення *-і*. У більшості говірок обстеженого ареалу, крім східної та південно-східної діалектних зон, така зміна послідовно простежена в ненаголошеній позиції, однак під наголосом, очевидно, з огляду на особливості західнополіського вокалізму поширена флексія *-е*, пор.: *гану́ча і кругóm ног'е во'лок'і так'е, ж:і^eт'н'і мук'е пиклі^e хл'іб, позал'іт'ус'а то було багато меду в дочк'е, вірвало кусок рук'е отак, дорога такó до рик'е шла, та шо типер / ни йіднейї блох'е ни побáчиш; де ни гл'ен' / одні^e облог'е, так'е стог'е с'іна, так'ейї кочирг'е завше кала печи, лисник'е ни давали і гол'ак'і врубати, чолов'ік'е кос'ат' і спивáйут' / жунк'е жнут' і спивáйут' / ни те шо зара, соснови п'ін'к'е вел'ми смілні, і спудниці' / і сорочк'е / і хвартух'е / все ткáне, репйах'е тійї кругом.*

Спорадично в обстежених говірках фіксовані словоформи називного відмінка множини іменників із закінченням *-e* після кінцевого твердого задньоязикового та фарингального приголосного основи, як-от: *пирогé, сирн'агé* (Мала Глуша Лбш.), *ниткé, мужикé, кошикé* (Велимче Рт.), *машинкé, гладшикé, ганучкé, сно'пкé, пирогé* (Дорогиничі Лк.). Кілька позиційних варіантів наголошеного [и] простежено в окремо взятій говірці, пор.: *приймакé, крамаркé, карто'чкé*, однак *го'ро'дникі^e, квити'чкі^e, по'душикі^e, ж'інкі^e, кі'лишикі^e, го'ришикі^e* (Губин Лк.).

З огляду на обниження та розширення артикуляції [и] в наголошеній позиції флексія *-ми* орудного відмінка множини, первісно характерна для відповідних форм субстантивів давніх вокалічних **-ї-основ* та деяких основ на приголосний, а згодом фіксована у словоформах іменників історично інших різновидів, може бути реалізована у варіантові *-ми^е*: *пирогі^е з йагуд'мі^е, свин'мі^е зайн'євс'а* (Смідин Ст.), *лед' дойіхали ті^еми кон'мі^е* (Нуйно К-К.), *зёмн'у за пól'шчи бро'бл'єли кун'мі^е* (Мала Глуша Лбш.).

Відмінності в реалізації голосного [e], наслідки яких можуть визначати специфіку окремих відмінкових позицій діалектної парадигми іменника, пов'язані передусім із поширеною в західнополіських і суміжних говірках тенденцією до підвищення і звуження артикуляції названого звука в ненаголошеній позиції. Так, великий ареал, що об'єднує більшість говірок центральної та північної діалектних зон Волинського Полісся, а також говірки Берестейщини, утворюють словоформи орудного відмінка однини субстантивів жіночого роду м'якого типу відмінювання з ненаголошеним закінченням *-ийу* – фонетичною видозміною історично закономірної флексії відповідних виявів іменників давніх **-jā-основ*: *с пасóлийу суп варі́ли, бу́л'би звáрит' ма́ти / посма́чит' / ну так ол'ї́а с цибу́лийу / то такé йі́ли в пист, вик'і́дали навóз шух́лийу, за клу́нийу найшлі́е йогó, то не^уре^д не^длі́ийу зма́жиши то́го то́ка глі́нийу рудéйу хороше́, те́рницьийу те́рли / рука́ми, на́ша ха́та че^уре^нні́ецийу бу́ла кри́та, запла́ті́ли нам за ту робо́ту зирно́м / пишані́ецийу, па́лицийу / ка́зали старі́е л'у́де / мо́ре розгорну́в на дв'і сторони́е*. В окремих говіркових групах північно-західної, північно-східної діалектних зон та південній частині говірок центральної діалектної зони досліджуваної території фіксовано ще один варіант фонетичного розвитку флексії *-ейу*, пор. зі спонтанного мовлення: *пирог'і с пасóл'ї́у так'і до́бри, зажа́рували цибу́л'ї́у, за те́йу ву́лиц'ї́у, с п'іс'н'ї́у жили́ / хоч і трудо́ було́ / типéр шос' ни чу́ти те́йі п'іс'н'і, со'ло́му ту́йу зн'іма́ли / а чирипі́ец'ї́у кри́ели*. На думку І. Г. Матвіяса, “форми з ненаголошеним закінченням *-'ї́у*, поширені в говірках Берестейщини, зрідка фіксовані в подільських та полтавських говірках, можна розглядати як наслідок індуктивного впливу інших форм із флексійним [і], хоча дослідники небезпідставно пов'язують це явище з відповідними фонетичними процесами” [8, с. 55]. Частотність використання аналізованих флексійних варіантів при формотворенні орудного відмінка однини субстантивів жіночого роду в окремих західнополіських говірках визначає граматична аналогія, пор. із живомовними свідченнями жителя с. Привітівка Зр.: *ої пости́ели / ба́ло пирид па́ськийу ма́ти назбира́йе то сі́ра / то ма́сла / а так вже хо́щиц':а / али н'е / ни йі́ли; а ба́ло ж ри́би було́ к'і́лки хоч // ба́т'ко по́йіде на́ ноч / встанові́е'т' кул':а́ / то зава́лит' ха́ту те́йу ри́би'ї́у / насу́шимо ри́би нимá в'іс'т^м'а ск'і́ки / і так те́йу сухéйу ри́бийу йак вже п'іст / то ше пирог'ів с пасóлі́ейу на о'л'ї́ах / та́й так*.

Наслідками підвищення і звуження артикуляції [e] нерідко позначена ненаголошена флексія *-ем* орудного відмінка однини іменників середнього роду: *там за йва́нц'овим по́ле^м зра́зу на́ше було́, отó вже по́ле^м награ́ді́ев / йї́дні́е бур'я́ні́е, лед' с то́го л'і́са ви́бравс' / до́бре шо со́нце було́ / то за со́нце^м, вже з м'ісци́м порá оприд'і́лі́етис'а*.

Відмінності в оформленні окремих відмінкових позицій діалектної парадигми іменника, простежені в кількох говірках південно-західної частини досліджуваного ареалу, можемо пов'язувати з характерним для системи вокалізму цих говірок явищем обниження та розширення артикуляції [e] в наголошеній позиції, пор. форми давального та орудного відмінків однини субстантивів чоловічого роду: *конáви дава́ли, хоча занисі́е ковал'óви* (Дорогиничі Лк.), *х'іба́ ві́го'риши йї́дні́ем ко'на́м, товкача́м так і товклі́* (Губин Лк.), *конé^м розго'ра́ли ти карто́пл'і і ві́ко'пали* (Хобултова В-В.), *прача́м то за́вжди ма́ма бил'йо́ то́йе бі́ли* (Бужанка Ів.), *то'вкача́м і типéр кут'у́ товча́м, прача́м бйéмо / так'є́й дериві́аній зрóбл'ані́й пра́ч* (Жашковичі Ів.); пор. також форму місцевого відмінка однини іменника *кінь*, фіксовану в окресленому ареалі М. М. Корзонюком: *на йдóму кунáві йде* [7, с. 157].

Один із чинників впливу на флексійну варіантність іменникової парадигми – діалектна особливість позиційної реалізації фонем [а], що, за спостереженням Г. Л. Аркушина, ділить Волинське Полісся приблизно порівну (“ізогласа проходить з південного заходу на північний

схід” [1, с. 55]), – підвищення і звуження вимови наголошеного [а] після м’яких і шиплячих кінцевих приголосних субстантивної основи. Так, у говірках центральної, північної та північно-західної діалектних зон досліджуваної території заступлення [а] > [’е] фіксовано в називному відмінку однини субстантивів жіночого роду, оформлених за зразком іменників колишніх *-jā-основ, як-от: *вел’ми симн’е вилі’ка бул’а, мн’ека зимн’е, зимл’е бул’а платнай’а, свої’е бул’а земн’е*. Розрізнені говіркові групи в межах окресленого ареалу формують структури із флексією -’е родового відмінка однини іменників чоловічого і середнього роду, оформлених за моделлю субстантивів давніх *-jō-основ: *сві’нку до кнур’е гоні’ли, м’усила їти’е до вдови’е, ни бул’о ше в нас тако’го лині’вого женці’е, пудійшли’е до муравл’е, нигд’е ї на сп’ічк’і ни бул’о то’го рубл’е, ним’а в тиб’е ко’н’е / м’усиш найм’ати, шо с то’го йідно’го йіц’е / хоч би дво’їе; пор. також закінчення після кінцевого шиплячого консонанта іменникової основи, як-от: *в нас ни бул’о свитач’е, хл’опци то тіко до мн’ач’е, а також вс’і до одно’го хрушчі’е візбирали, в ко’го ни бул’о прачі’е, з одно’го корчі’е*. Живомовні свідчення вказують на можливість взаємозаміни флексій -’а та -’е в окремо взятій говірці, пор. форми родового відмінка однини субстантива *кін’*: *вувс’а ма’ло с’ійали / х’іб’а дл’а ко’н’е тр’ошки // йак ни ста’ло ко’н’а / то ї зус’ім ни с’ійали* (Мала Глуша Лбш.), *так’е хаз’айі / шо ни кон’а ни бул’о сво’го / ничо’го, ко’ни пра’вда доро’г’е булі’е / до кон’е шоб доробі’е тис’а / зо дв’і кор’ови тр’е прода’ти* (Ситовичі Квл.).*

Позиційна реалізація наголошеного [а] після м’яких і шиплячих кінцевих приголосних основи визначає специфіку формотворення давального, орудного та місцевого відмінків множини іменників у західнополіських говірках. Флексії -ам (-’ам), -ами (-’ами), -ах (-’ах) історично закономірні для вказаних відмінкових позицій субстантивів давніх *-ā-, *-jā-основ, однак з огляду на високий ступінь уніфікації закінчень у множинній парадигмі з найдавніших часів закріплені за відповідними відмінками іменників інших словозмінних типів, у говірках центральної, північної та північно-західної діалектних зон досліджуваної території після м’якого і шиплячого кінцевого консонанта іменникової основи представлені фонетичними варіантами -’ем, -’еми, -’ех, пор. із живомовними свідченнями: *шо ти’ем вишн’ем робі’ти / гет ни зна’їу / со’хнут’ і вс’о, а шо вже пишаниці’ем нароби’в тої в’ім’ор вчора’шн’її / до зимл’ї прибі’в, то вже вчитил’ем плат’ат’ / ним’а шо гриши’є ти, хто бог’ач:уї / то найм’е йако’го же’нці’е / зирно’ давали йім / ти’ем жинці’ем, шо ти’ем пол’ем робі’ти / так’е зар’обли; з вишн’еми пиро’г’е, пуд йаблун’еми ничо’го ни рост’е / вже ї ни са’димо, за клун’еми, то вже одму’чилас’ / шо х’одит’ оно с к’ї’ї’еми, прийі’хав ск’орійу с ти’еми врач’еми, ти’еми прач’еми б’їеш, пуд курч’еми хав’алис’а, от’о пол’еми наград’ів колх’оз / тико ма’к’і ї об’лаваток, за на’шими пол’еми сино’к’іс одра’зу; трут’ на тих те’рниц’єх, в сус’ід’н’їх об’лас’т’єх, зб’иж у клун’єх погор’їла, по бо’л’ниц’єх бул’а, у скрин’єх зирно’, шо вже с’о’го ро’ку цв’їту на йаблун’єх, в гай’єх хав’алис’а, на лавк’ах і на стул’ц’єх / скриз’, диті’є ну пов’їсили на кий’єх, ми в л’їси в шалаш’єх сид’їли, в ти’єх корч’єх ночу’їймо, в по’л’єх хутор’а булі’є*.

Факультативний вияв, обмежений системою вокалізму західнополіської говірки с. Велимче Рт., має зміна ненаголошеного [а] > [е], пор. вплив такої фонетичної закономірності на флексійні варіанти різних відмінкових позицій діалектної субстантивної парадигми: *йак ве’їшла хма’ре / йак упар’їшчит’ дошч, вже мо’го ба’т’ке брат пуш’ов у при’макі’є / там бул’а йог’о жінке і т’о’шче / то т’о’шче вел’ми скуп’а бул’а / вона ни бра’ла ло’жскайо о’л’її смачі’є ти / а виритин’о в ол’її вмо’чит’ і тогд’ї’є в суп ци боршч / так шо тико’а де зірочке пла’вайє, свин’ї купл’али вже дво’їе / ве’пріке і сві’нку / ве’пріке на са’ло’а / а сві’нку до кнур’е гоні’ли, у пом’єшчике ко’ро’в’ів бул’о бог’ато, ко’н’а’ке бул’а в чоло’в’їке в зами’їнах / то вин мин’е дост’авив до’дому до ма’тира ї до ба’т’ке / пра’вда ма’ти бул’а / а ба’т’ке ше з ву’їні’є ни бул’о, вирит’оне такі’є з д’єрве зр’обл’ани / пр’єдиво роб’єли, л’он обуб’їєш / ше тр’єба ві’єнисти дис’ на зам’їжок / постилі’є ти тако’ рад’о’чкєми, назив’али ш’єпке то’го сно’п’а тако’го вилі’є ко’го / шо ї рука’ми ни дуст’ане’ши / то ї ві’єл’кеми / та уже поправл’єїш круг’ом, го’а до’валас’ їа в нидост’аткєх*.

Фонетичну систему говірки с. Велимче Рт. вирізняє також розвиток ненаголошеного [о] > [о^а], [а], пор. позначені такою особливістю діалектного вокалізму іменникові словоформи у

спонтанному мовленні корінної жительки села: *от жи́то^а ве́жали / шоб же ж дав биз погóду, пасу́ в л'іси ко^аро^аві^е / то минé вже пуд л'ісам ждуть' / то йа ни їду дорóгойо / а їду вже бо́ко^ам / шоб ни схо^ані^ели, ло́жко^а ни мо́на йісти / трéбе хл'ібом вмач'éти / то хл'ібо^ам мач'éли ту óмачку, не сту́л'чико^ави тої си^р / а наве́рхе до́сочке / ше ка́мин'а ци шос' важн'іше / і так о^ад:ушуйіц'а, хаї у слóйїкави скéсниц'а і в чирипл'áni посúди / попрóбуї / де вкусн'іше, по тим жи́тави збигáйе / і в сирéдину вода́ ни заходит' в ко́пу. Так зване “акання” спостережене також у сусідній говірці с. Датинь Рт.*

Більш продуктивні в досліджуваному ареалі позиційні варіанти голосного [o], які пов'язані з пересуванням артикуляції названого звука в ненаголошеній позиції до високого підняття і посиленням його лабіалізації. Зміна [o] > [o^y], [y] в говірках південно-західної діалектної зони та окремих берестейських визначає специфіку формотворення орудного відмінка однини іменників жіночого роду, оформлених за зразком колишніх *-ā-основ, пор.: *з ба́бо^yу, за рі́чко^yу, вози́ли хурма́нко^yу, прийі́хав забира́т'і маши́но^yу, соломо^yу кри́ли хати́ тійї, пра́ч нивилі́к'її з ру́чкуу, капу́сту криші́ли з брата́хуу, йа ше д'івчину́у була́, варéник'ї с капу́стуу, шчі́ткуу ма́зали;* пор. також фіксації М. М. Корзонюка в західноволинських говірках: *за па́ршую дитéную* [7, с. 68], *валéть па́лкуу* [7, с. 79], *їде ... дурóгую* [7, с. 85], *пуд ла́вкуу* [7, с. 128].

Посилення лабіалізації ненаголошеного [o] засвідчують варіанти закінчення -ови – фонетичного відповідника “флексії давального відмінка однини іменників давніх вокалічних *-й-основ, що прийняла на себе згодом і функції місцевого відмінка однини” [6, с. 98], пор.: *де'ї нид'іл'к'ї хлòпчико^yви бу́ло, типéрка б'їдно^yму чо^yло^yв'їко^yви і ни слабу́ї, дава́ли éти пайі́ / то мн'ї далé зéмн'у / а д'їдо^yви ни далé, ха́но йа скажу́ тво́му нача́л'н'їкуви, д'éd^m'куви далі́е пійет' л'їт і пійéтиро диті́ї биз ба́т'ка встали́е'с'а, вже то́му ста́ришуму гуну́куви дохóдит' со́рок л'їт скóро, одна́ машкара́ гудé на жи́то^yви, в с'їно^yви пуд образáми ста́вл'али ту мї́ску с кут'óйу, коли́е ни заїди́е / то по́вно ла́хув на лі́ж^m'куви.*

Поширенню фонетичних варіантів аналізованих закінчень сприяє тенденція до уніфікації відмінкових форм іменників за моделлю твердого різновиду відмінювання, пор.: *з фасóл'о^yу пиру́г'ів наробі́т', там в нас за клу́н'уйу булі́, на со́н'ц'уви суші́ли.*

Висновки. Проаналізований матеріал засвідчив, що флексійну варіантність у діалектній іменниковій словозміні визначають такі типові для системи західнополіського вокалізму відмінності в реалізації голосних: обниження і розширення вимови наголошеного [и] > [и^е], [е] після твердого консонанта, підвищення і звуження артикуляції ненаголошеного [е] > [и], [і], заступлення наголошеного [а] > [’е] після м'якого та шиплячого приголосного, пересування артикуляції ненаголошеного [o] до високого підняття і посилення його лабіалізації. Додатковим критерієм диференціації інновацій фонетичного походження в говірках південно-західної частини досліджуваного ареалу можна вважати характерне для місцевої фонетики явище обниження та розширення артикуляції наголошеного [е] > [а]. Факультативний вияв, обмежений системою ненаголошеного вокалізму і флексійними варіантами в іменниковій парадигмі однієї західнополіської говірки, має зміни [а] > [е] та [o] > [а].

Приклади варіантної реалізації конкретного закінчення, фіксовані в окремо взятій говірці, можуть свідчити про відкритий до сьогодні процес становлення діалектних словозмінних норм.

Перспективу дослідження вбачаємо в потребі проаналізувати вплив на формотворення іменників типових для досліджуваного ареалу закономірностей у системі консонантизму.

Умовні скорочення назв районів

Волинська область: В-В. – Володимир-Волинський, Ів. – Іваничівський, К-К. – Камінь-Каширський, Квл. – Ковельський, Лк. – Локачинський, Лбш. – Любешівський, Рт. – Ратнівський, Рж. – Рожищенський, Ст. – Старовижівський.

Рівненська область: Зр. – Зарічненський.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія : навч. посіб. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 257 с.
2. Бевзенко С. П. Відмінності української діалектної мови на морфологічному рівні. *Українська діалектна морфологія*. Київ, 1969. С. 5–14.
3. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2005. 592 с.
4. Зінчук Р. С. Рефлекси давніх голосних у системі словозміни іменників західнополіських і суміжних говірок. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького національного університету* : зб. наук. пр. / за заг. ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг, 2013. Вип. 9, Ч. 2. С. 58–70.
5. Зубрицька М. І. Бойківська іменникова словозміна : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 Київ, 1992. 19 с.
6. Історія української мови. Морфологія / упор. С. П. Самійленко та ін. Київ : Наук. думка, 1978. 539 с.
7. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика*. Київ, 1987. С. 62–267.
8. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. Київ : Радянська школа, 1974. 184 с.
9. Рябець Л. В. Словозміна іменника в говірках центральнополісько-середньонаддніпрянської суміжності : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1999. 16 с.

УДК 811.161.2: 81'373.2: 94 (477.64)

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2018-1-12>

ФОНОВІ ОНІМИ “СІЧОВОЇ СКАРБНИЦІ” ЯК ЗАСІБ КОНКРЕТИЗАЦІЇ ЧАСУ ТА ПРОСТОРУ

Ільченко І. І., к. філол. н., доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

irynailchenko2017@gmail.com

Стаття присвячена фоновим онімам, які виступають як засіб конкретизації часу та простору, стають відображенням історії та топографії Запорізького краю від часів сивої давнини до сучасності. Для створення часової орієнтації текстів “Січової скарбниці” значущими є різні групи фонових онімів, оскільки вони нерозривно пов’язані з часовими та просторовими віхами Нижньої Наддніпряни.

Ключові слова: агіонім, демонім, еортонім, реаліонім, етніонім, хронотоп.

BACKGROUND THESE “SICHOVA TREASURY” AS A MEANS OF TIME CONCRETE AND SPACE

Ilchenko I. I., PhD in Philology, lecturer

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article is devoted to background notifications, which serve as a means of specifying time and space, reflecting the history and topography of the Zaporizhzhya region from the time of ancient antiquity to the present. For creating the temporal orientation of the texts of the “Sich Treasury”, different groups of background ones are significant, since they are inextricably linked with the temporal and spatial landmarks of the Lower Dnieper.